

ДИНАМИКА НА КОМПОЗИТНИЯ ИНДЕКС „ИКОНОМИКА НА СВЕТЛО“ И ПОД-ИНДЕКС „ЗАЕТОСТ НА СВЕТЛО“ ПРЕЗ 2023 Г.

ДОКЛАД ПО ПРОЕКТ BG05SFPR002-1.005-0004

„Комплексен подход за осигуряване на мотивирани квалифицирани човешки ресурси: Рейтинг и инструменти за повишаване на привлекателността на ключови професии; пилотно внедряване в практиката и мултиплициране за балансирано осигуряване на квалифицирани кадри и учене през целия живот; ограничаване и превенция на недекларираната заетост и подпомагане на предприятията и заетите лица за успешен двоен преход“

Декември, 2024 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРЪЩЕНИЯ	3
ВЪВЕДЕНИЕ – ЦЕЛ И СТРУКТУРА НА ДОКЛАДА	4
1. РЕЗЮМЕ	6
2. КОМПЗИТЕН ИНДЕКС „ИКОНОМИКА НА СВЕТЛО“	8
2.1. Статистически компонент.....	10
2.2. Социологически компонент	12
3. ПОД-ИНДЕКС „ЗАЕТОСТ НА СВЕТЛО“	16
3.1. Статистически компонент.....	17
3.2. Социологически компонент	17
4. Заключение	19

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРЪЩЕНИЯ

АИКБ	Асоциацията на индустриалния капитал в България
БНБ	Българска народна банка
ДОО	Държавно обществено осигуряване
ЕСИФ	Европейски структурни и инвестиционни фондове
КИИС	Композитен индекс „Икономика на светло“
КСО	Кодекс за Социално Осигуряване
МРЗ	Минимална работна заплата
МОД	Минимален осигурителен доход
МФ	Министерство на финансите
НС	Народно събрание
НРС	Наблюдение на работната сила
НСИ	Национален статистически институт
НОИ	Национален осигурителен институт
ПИЗС	Под-индекс „Заетост на светло“
ОИСР	Организация за икономическо сътрудничество и развитие
СБС	Структурна бизнес статистика

ВЪВЕДЕНИЕ – ЦЕЛ И СТРУКТУРА НА ДОКЛАДА

Настоящият доклад има за цел за поредна, 13-та година да представи стойностите на Композитния индекс „Икономика на светло“ (КИИС) и за трета поредна година на Под-индекс „Заетост на светло“ (ПИЗС), изчислени въз основа на статистически и социологически данни за 2023 година. Формирането на Композитния индекс изхожда от разбирането, че част от икономическите процеси протичат „под повърхността“, не се отчитат от административните органи и по този начин дават основа за паралелното съществуване на формална и неформална (неофициална, неотчетена, сива) икономика. Това е явление, което съществува във всички съвременни икономики, макар и в различна степен, и неговото изследване е от съществена важност за изграждането на ефективна икономическа политика.

В доклада се разглежда динамиката на КИИС и на ПИЗС, като първият индекс бе създаден в изпълнение на Проект „Ограничаване и превенция на неформалната икономика“ с финансовата подкрепа на Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2007-2013, съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз и Република България. Изчисляването на индекса продължи да се актуализира и при реализацията на Проект BG05M9OP001-1.051-0001 „Подобряване достъпа до заетост и качеството на работните места чрез ограничаване и превенция на недеklarираната заетост“. В хода на изпълнение на проекта, като основен резултат се открие надграждането на Композитния индекс „Икономика на светло“, както и разработването на под-индекса „Заетост на светло“. Разширяването и актуализирането на КИИС, а така също и конструирането и представянето на новосъздадения ПИЗС показват ангажираността на Асоциацията на индустриалния капитал в България с процесите на изсветляване на българската икономика.

В доклада са представени и коментирани стойностите на различните показатели, формиращи индексите за 2023 година и те са сравнени със съответните стойности от предходната 2022 година.

Двата индекса КИИС и ПИЗС са колкото свързани, толкова и различни. ПИЗС е под-индекс на КИИС, т. е. конструиран е въз основа на показатели, които влизат в КИИС. Но в него се използват само тези показатели, които се отнасят до сивите практики на трудовия пазар. Композитният индекс “Икономика на светло” е по-широк и обхваща освен сивите практики на трудовия пазар, още и сивите практики, идентифицирани в други области на икономиката. В този смисъл ПИЗС, използвайки част от показателите на КИИС, го надгражда, давайки количествено изражение в статика и динамика на тенденциите на сивите практики на трудовия пазар. Двата индекса са така конструирани, че тяхното покачване отразява изсветляване на икономиката, т.е. намаляване на проявленията на сивата икономика. И разбира се, обратно – спадането на техните стойности е сигнал за отстъпление на светлата

икономика, т.е. за разширяване на сивите практики за сметка на светлата икономика. Двата индекса се състоят от по две компоненти – статистическа и социологическа. Първата се изчислява, въз основа на статистически показатели, а втората въз основа на отговорите от анкетни проучвания. Стойностите им са нормирани в интервала 0-100, като 100 означава напълно светла икономика, без никакви сиви практики в нея.

Докладът е разработен по следната структура:

- **Раздел 1** – представено е кратко резюме с основните резултати;
- **Раздел 2** – анализирана е динамиката на Композитния индекс “Икономика на светло” и на показателите, които го съставят;
- **Раздел 3** – разгледана е динамиката на Под-индекса “Заетост на светло” и на неговите показатели;
- **Раздел 4** – обобщени са основните изводи.

1. РЕЗЮМЕ

Всяка година в края на месец ноември Националният статистически институт (НСИ) публикува данните за икономиката на страната и за основните макроикономически показатели за предходната година, от които се изчислява статистическият компонент на Композитния индекс. Това дава възможност през ноември - декември 2024 г. да се пресметне статистическият компонент на КИИС за 2023 година. Паралелно с това в началото на 2024 г. беше проведено традиционното социологическо проучване с панел респонденти през изградената информационна система към НЦ „Икономика на светло“. Така проведената анкета отразява мнението на бизнеса и на заетите относно тенденциите в развитието на сивата икономика през 2023 г. В резултат на набраните по този начин данни, пресметнатата стойност на КИИС за 2023 г. е 78.00¹, което бележи лек спад, спрямо 2022 г., когато стойността на индекса е 78.58. Тези резултати показват, че има отстъпление от постигнатото изсветляване на икономиката през 2022 г., което беше отбелязан абсолютния максимум за целия период, в който АИКБ изчислява и публикува този индекс – от 2010 г. до сега.

Обръщайки поглед към динамиката на индекса в предходни години, може да се види, че в периода 2010 - 2022 г. КИИС има ясно изразена тенденция да се повишава година след година, което е индикатор за постепенното изсветляване на българската икономика. Има само две изключения от тази тенденция - през 2014 г. и 2020 година, когато индексът спада, т.е. за тези две години сивата икономика се разширява. Това е неблагоприятно явление, но то не е необичайно и неочаквано, защото годините 2014-та и 2020-та са кризисни години за българската икономика, всяка по своему, предизвикани от различни причини – първата от изпадането в несъстоятелност на Корпоративна търговска банка и съответните последици, а втората от COVID пандемията.

Макар тези кризи да имат съвсем различни причини и характер, те са свързани със съществено намаляване на икономическата активност - растеж значително под потенциала на икономиката - 0.9% (2014 г.) и спад на Брутният вътрешен продукт с 3.9% (2020 г.) съответно. Именно това мотивира сходно поведение за икономическите субекти, като сивите практики се разрастват. Това е естествена стресова реакция на предприемачите и на заетите и безработните лица, които прибегват до различни „сиви“ практики за оцеляване на бизнеса и за запазване на доходите си. Това поведение е в известна степен рационално и едновременно с това е реакция при влошаване на бизнес

---

¹ Един от показателите на статистическият компонент на индекса е изчислен с прогнозни данни, а не с отчетни данни. Част от данните, необходими за изчисляване на показателя „Деклариран ДДС“ все още не са достъпни и поради това за тях са използвани прогнозни данни, формирани въз основа на реалистични очаквания за техните стойности. АИКБ се ангажира да ревизира стойността на индекса, веднага щом необходимите данни са на лице.

средата. Подобни явления са наблюдавани в много страни по света, регистрирани са и са разисквани в икономическата литература и съвсем не са „български патент“.

Годината 2022-ра може да се смята за година на напредналото и практически завършило възстановяване от пандемичната криза (възстановяването започва осезателно още през 2021 г.). Така, през 2022 г. се стига до най-високата стойност на индекса (най-силна степен на изсветляване на икономиката) за целия период на наблюдение. Това е резултат, за който усилия полагат всички заинтересовани страни, като предприемат целенасочени мерки за ограничаване на сивата икономика.

За 2023 година, обаче се наблюдава, макар и леко, отстъпление от постигнатото до 2022 година. Има отслабване на възходящата инерция и задържане на позитивната тенденция към изсветляване на икономиката, доминираща до този момент. Продължават да се предприемат редица административни мерки за ограничаване на сивата икономика – засилва се контрола над стоките с висок фискален риск, приета е Стратегия за противодействие на изпирането на пари и финансирането на тероризма, работодатели със 100 или над 100 служителите са задължени да превеждат по банков път всички трудови възнаграждения, както и всички дивиденди и др., но явно те не са били в състояние да овладеят разширяването на сивите практики, породено от влошената икономическа среда.

Независимо, че през 2023 г. се отчита реален ръст на икономиката от 1.9% и тя не може да се счита за кризисна като цяло, има редица признаци, че икономическата среда се влошава. Растежът е положителен, но е нисък, под потенциала на икономиката (за сравнение през 2022 г. растежът е 4%). Спрямо 2022 г. инвестициите намаляват като дял от Брутният вътрешен продукт с 3 процентни пункта², чуждестранните преки инвестиции намаляват с почти 800 млн. евро. Освен това, инфлацията остава висока (8.6%)³, броят на заетите в икономиката спада с над 200 хил. души, а нормата на безработица леко се повишава. И през 2023 г. има продължаващ натиск върху пазара на труда, изразяващ се в намаляване на населението в трудоспособна възраст, повишаване на броя на пенсионерите, спрямо заетите, изтичане на работна сила към други страни, увеличаващи се разходи за труд, както и в структурни несъответствия между търсене и предлагане на трудови умения.

Пряко влияние върху сивите практики, специално на трудовия пазар, има намесата в него на държавата с редица административни мерки. През 2023 г. продължава административното увеличение на минималната работна заплата (МРЗ), непропорционално на производителността на труда и на средната работна заплата; административното определяне на минималните осигурителни доходи (МОД); продължава несигурността, свързана с пенсионноосигурителните отношения, където основен принцип на работа си остават импровизацията, популизъмът и продължаващата липса на ясна, пряка и неизкривена връзка между осигурителен доход и получавана

² Изчислено от динамиката на брутно капиталонакопаване.

³ Изчислена на базата на хармонизирания индекс на потребителските цени (изменение спрямо съответния период на предходната година).

пенсия в бъдещето при първия стълб на пенсионната система (ДОО). Тези административни практики са много дълготрайни, не са валидни само за 2023 г., но те имат определено негативно отражение върху икономиката и по никакъв начин не мотивират заетите да се осигуряват върху реалните си доходи.

Към картината на икономическите затруднения се прибавя и вътрешната политическа нестабилност. Годината 2023-та се характеризира с поредните цикли на служебни правителства, избори, неработещи парламенти и политически скандали. Това неизбежно води до повишаване на несигурността, влошаване на работата на администрацията и разколебаване на инвеститорите. За тези ефекти принос има и високата степен на корупция, която в последните години е съществена пречка за икономическото и социалното развитие на страната.

Политическа нестабилност през 2023 г. има и в международен план. Войната в Украйна продължава да затруднява и да оскъпява международната търговия, а към края на годината избухна конфликт и в Близкия изток, който допълнително изостря международната обстановка.

На този фон, наблюдаваното спадане на дела на светлата част на икономиката и съответно разширяване на дела на сивата икономика, макар и нежелателни, все пак са обясними. И макар през 2023 г. КИИС да е близо до своя максимум от 2022 г., дялът на сивата икономика в страната остава относително висок. Според редица оценки, България продължава да е страната с най-висок дял на сивата икономика от всички държави в Европейския съюз. Поради това, дискусиите и действията за преодоляването на това явление трябва да продължат и необходимостта от ограничаването на сивата икономика продължава да е приоритет от най-висок порядък. Трайното намаляване на дела на сивата икономика е необходимо условие за постигане на икономическа стабилност и устойчиво изпълнение на критериите за бюджетен дефицит и като следствие за събираемост на данъците, които са част от изискванията за по-задълбочена интеграция на България в ЕС, за прием на страната в Евроразоната и в ОИСР. Липсата на напредък в това отношение може да подкопае полаганите усилия и да създаде допълнителни препятствия пред тези стратегически за страната цели.

2. КОМПОЗИТЕН ИНДЕКС „ИКОНОМИКА НА СВЕТЛО“

За 2023 г. КИИС има стойност 78.00, което представлява спад с малко повече от половин единица в сравнение с 2022 година, когато стойността му е 78.58. Това означава, че в сравнение с 2022 година, светлата част на българската икономика е отстъпила и относителният дял на сивата икономика (икономиката в сянка) се е разширил. Динамиката на отделните компоненти на индекса за 2023 г., както и за предходните четири години е показана в Таблица 1.

Таблица 1. Стойности на КИИС

Компоненти/Години	2019	2020	2021	2022	2023
Статистически компонент	42.78	43.38	44.14	44.00	43.94
Социологически компонент	35.76	34.11	34.26	34.57	34.06
Работодатели	21.60	21.18	20.97	21.35	21.59
Работници/Служители	14.16	12.93	13.29	13.23	12.47
ОБЩО	78.54	77.49	78.40	78.58	78.00

Източник: Собствени изчисления

Както се вижда от таблицата, за 2023 спрямо 2022 г. двата компонента на КИИС имат еднаква посока на изменение – спадане. Статистическият компонент спада с 0.06 единици (от 44.00 на 44.94), а социологическият компонент с 0.51 единици (от 34.57 на 34.06). Тъй като двата компонента имат еднакво тегло, нетният ефект върху КИИС е намаление с 0.58 единици⁴. Причините за тази динамика се разглеждат по-долу в доклада, в съответните раздели, посветени на отделните компоненти. Но на нивото на агрегатния КИИС следва да се отбележат няколко факта.

За целия период от 2010 г. до 2022 г. КИИС показва устойчива тенденция към нарастване – за този период индексът се покачва от 63.35 до 78.58. Тази динамика отразява тенденцията за изсветляване на българската икономика - резултат от редуцирането и премахването на редица сиви практики. Изключенията от тази благоприятна тенденция са само през 2014 г. и 2020 г., когато Индексът отбелязва спад съответно спрямо 2013 г. и 2019 г. Трябва да се отбележи, че и в двата случая този спад се оказва временен – само за една година, като през съответната следваща година КИИС продължава да нараства. През 2022 г. индексът отново нараства, макар и с 0.18 единици, въпреки изключително мощните стресогенни фактори, насърчаващи към възприемане на сиви практики, явили се през същата година, като по този начин 2022 г. става годината с актуалния исторически максимум за изсветляване на икономиката на България.

Наблюдаваният спад на КИИС за 2023 г. спрямо 2022 г. индикира относително нарастване на сивата икономика, което разбира се, не е благоприятно явление. Но в същото време трябва да се отбележи, че то не е неочаквано, защото годината се характеризира с влошаване на икономическата среда и това създава условия за относително разширяване на сивата икономика. Макар 2023 г. да не е кризисна година от гледна точка на икономическия растеж, има ясно изразено влошаване на икономическата среда спрямо 2022 г. за редица важни нейни параметри – продължава намаляването на реалните инвестиции, като те достигат най-ниската си стойност за последните двадесет години, намаляването на преките чуждестранни инвестиции,

⁴ Разликата от 0.01 е заради закръгляне на резултатите до втори знак, след десетичната точка.

намаляването на броя на заетите и повишаването на нормата на безработица както и сериозната вътрешна и международна политическа нестабилност.

Освен това, през годината действат и структурни фактори, които имат продължително действие и дългосрочен ефект. През 2023 г. продължава силния натиск върху пазара на труда от страната на предлагането, изразяващ се намаляване на населението в трудоспособна възраст и изтичане на работна сила в чужбина, продължава и административната намеса на държавата на трудовия пазар чрез непропорционално, механично и откъснато от икономическите реалности увеличение на минималната работна заплата и минималните осигурителни доходи. Несигурността на пенсионния модел на Държавното обществено осигуряване и изкривената връзка между осигурителен принос и получавани пенсии не стимулират плащането на осигуровки върху действителните доходи.

Всички тези фактори са натежали над крехкия икономически растеж през 2023 г. и макар годината да не е определяна формално като кризисна, те са довели до относително разширяване на сивата икономика в страната. Все пак, положението не е драматично – КИИС остава близо до историческия си максимум. Такива спадове са се случвали вече и е възможно да има такива епизоди и в бъдеще. По-важното е как ще се развие динамиката на сивата икономика занапред – дали 2023 г. ще отбележи само краткосрочна корекция на наблюдаваната до този момент тенденция за намаляване на сивата икономика (както 2014 г. и 2020 г.) или годината ще бъде начало на период, в който сивата икономика ще има тенденция да нараства.

2.1. Статистически компонент

Статистическият компонент на КИИС се състои от 7 показателя, като два от тези показатели (Акцизи и Международна търговия) имат по два под-показателя. Данните за стойностите на показателите от статистическия компонент на КИИС за 2022 г. и 2023 г. са показани в Таблица 2. В нея се виждат стойностите на отделните индикатори, теглата, с които те се претеглят и техните претеглени стойности, които образуват статистическия компонент на КИИС.

Таблица 2.

Показатели/Години	Тегло	2022		2023	
		Стойност	Претеглена стойност	Стойност	Претеглена стойност
Разплащания в брой	20.00%	80.21	16.04	80.18	16.03
Деклариран ДДС	13.56%	94.71	12.84	90.73	12.30
Осигурени заети	5.50%	90.41	4.97	97.71	5.37

Наети с договор	1.58%	98.12	1.55	98.27	1.55
Деклариран трудов ресурс	5.50%	89.65	4.93	89.63	4.93
Акцизи			3.39		3.47
Акцизи - тютюневи изделия	3.28%	95.97	3.15	98.37	3.22
Акцизи - алкохолни напитки	0.28%	85.84	0.24	87.09	0.25
Международна търговия			0.28		0.28
Търговия – ЕС	0.20%	95.64	0.19	95.88	0.19
Търговия извън ЕС	0.10%	83.73	0.08	83.96	0.08
Общо	50%		44.00		43.94

Източник: Собствени изчисления

Стойностите на отделните показатели⁵ очертават следната картина. През 2023 г. спрямо 2022 г. има подобрение при „Осигурени заети“, „Акцизи – тютюневи изделия“, „Акцизи – алкохолни напитки“. В същото време има спад при показателите „Деклариран ДДС“⁶ и „Разплащания в брой“, а показателите „Деклариран трудов ресурс“, „Наети с договор“, „Търговия - ЕС“ и „Търговия извън ЕС“ нямат промяна. В крайна сметка стойността на статистическия компонент на КИИС за 2023 г. е 43.94 единици срещу 44.00 за 2021 г., тоест налице е понижаване на стойността на статистическия компонент с 0.06 единици. Това се дължи най-вече на влошаването при показателя „Деклариран ДДС“ от 12.84 през 2022 г. на 12.30 през 2023 г.

По отношение на събираемостта на ДДС до 2021 г. съществена роля имат продължаващата през годините поредица от действия на правителството, МФ и НС за подобряване и усъвършенстване на режима на облагане с ДДС. В резултат на това през годините има тенденция за нарастване на този показател от КИИС. През 2022 г. обаче констатирахме намаляване на стойността на този показател, което се наблюдава и през 2023 година. Могат да се предложат различни хипотези за влошаването на положението при декларирания ДДС, но със сигурност негативен ефект по отношение на събирането на ДДС са оказали намалените данъчни ставки за някой групи стоки и дейности (ресторантьорски и кетъринг услуги, спортни съоръжения, хляб и брашно, книги, детски храни). Причини трябва да бъдат търсени в реакцията на бизнеса на многото стресогенни фактори през годината – войните, несигурността на доставките и на цените на енергоносителите, вътрешната политическа нестабилност. Каквото и тълкувание да дадем на спадането на този показател, той си остава сериозен предупредителен сигнал за възникнал проблем.

⁵ Всички коментирани стойности на показателите са след претегляне, защото именно по този начин участват в композитния индекс.

⁶ Следва да се има предвид, че както е подчертано в Раздел 1 Резюме, част от данните, на базата на които се пресмята този показател, са прогнозни и при актуализиране на показателя с окончателни данни, могат да настъпят изменения в неговата стойност.

Спад, макар и съвсем минимален, се наблюдава при показателя „Разплащания в брой“. Във времето той също показва стабилна тенденция за нарастване, което е свързано със запазената през годината банкова стабилност, ограничаването на разплащанията в брой и увеличаването на безкасовите разплащания. Но специално за 2023 г. има нарастване на парите в обръщение с по-бърз темп в сравнение балансите в разплащателните сметки.

През 2023 г. показателят за събираемост на акцизите се повишава основно заради акцизите върху тютюневите изделия. Докато при алкохолните напитки показателят се покачва минимално (0.01 единици), при тютюневите изделия има повишение от 0.07 единици,

Прави впечатление също така съвкупността от 3-те показателя, свързани директно с трудовия пазар – “Осигурени заети”, “Наети с договор” и “Деклариран трудов ресурс”. “Наети с договор” и „Деклариран трудов ресурс“ запазват стойностите си, докато показателят „Осигурени заети“ има значимо покачване, спрямо 2022 г. с 0.4 единици. След също значимо повишение през 2021 г., за този показател последва лек спад за 2022 г., но през 2023 г. отново се наблюдава значимо повишение, което затвърждава положителната тенденция за все по-голям брой осигурени граждани. Като цяло ефектът от динамиката на трите показателя е определено положителен, което дава отражение и на статистическия компонент на ПИЗС, коментирано по-долу в Раздел 3.1.

Показателят “Акцизи” се формира от два под-показателя – „Акцизи - тютюневи изделия“ и „Акцизи – алкохолни напитки“. През 2023 г. се отчита минимално повишаване на „Акцизи - алкохолни напитки“ (0.01 единици) и по-значимо повишаване на индикатора „Акцизи – тютюневи изделия“ (0.07 единици), който по начало е един от индикаторите с най-висока стойност и трудно може да се очаква голямо повишение при него. Но през последните години бяха направени много усилия и беше отчетен съществен напредък за пресичане на контрабандните канали и намаляване на търговията с цигари без бандероли. В резултат на това, международните изследвания отчитат, че България е с един от най-ниските проценти на търговия с контрабандни цигари в сравнение с другите европейски страни и със средното равнище за Европа.

И през 2023 г. показателите “Международна търговия – ЕС” и “Международна търговия – извън ЕС” запазват стойностите си. От 2019 г. насам стойностите на тези показатели са устойчиви.

2.2. Социологически компонент

Социологическият компонент на КИИС се формира от два под-компонента – „Работодатели“ и „Работници и служители“. Първият от тях е съставен от 11 показателя, а вторият от 7 показателя, като показателите и на двата под-компонента се

изчисляват въз основа на отговорите на анкета, проведена в началото на 2024 г. с репрезентативни групи от съответните респонденти през информационната система на Национален център „Икономика на светло“. Респондентите получават по електронна поща анкетна карта, която при попълване от тяхна страна записва получените резултати директно в системата, като прави и съответните изчисления, на база предварително изработената Методика за изчисляване на индекса, която всяка година се актуализира. По същество този компонент отразява мнението на работодателите (бизнеса) и работниците и служителите (наемния труд) относно проявленията, размерите и динамиката на сивата икономика. Резултатите за отделните показатели са представени по-долу в Таблица 3. (Работодатели) и Таблица 4. (Работници и служители).

Стойността на социологическия компонент на КИИС, след две поредни години на повишаване, бележи спад. През 2021 г. стойността на този компонент се покачва на 34.26, а през 2022 г. продължава да расте, като достига 34.58. Но за 2023 г. тази стойност е 34.06.

Преди да се разгледат отделните показатели, формиращи този резултат, следва да се отчете специфичният характер на социологическия компонент. По същество той отразява мненията, перцепцията, усещането на различни икономически субекти относно проявленията на сивата икономика. И макар големият брой респонденти и репрезентативността на извадките да предполагат „неизместеност“ на оценките, все пак вероятно в някаква степен върху стойностите на социологическия компонент оказват въздействие не само обективните процеси, но също така политическата и икономическата среда, както и преобладаващите обществени настроения през 2023 година. Заcikлянето на политическата система в страната несъмнено се отрази негативно върху усещанията и настроенията на анкетираните респонденти. От своя страна 2023 г. също беше „богата“ на стресогенни фактори – продължаващата война в Украйна и началото на война в Близкия изток и свързаните с тях несигурност на международната среда и търговия. Това са фактори, които са задържали изсветляването на икономиката в една или друга степен.

Актуалният размер на социологическия компонент през 2023 г. се формира от увеличение при единия и намаление при другия под-компонент. Под-компонент „Работодатели“ има повишаване спрямо 2022 г. от 21.35 на 21.59, а при под-компонент „Работници и служители“ спадът спрямо 2022 г. е от 13.23 на 12.47. Спадът при „Работници и служители“ е по-голям, поради което нетният ефект е отрицателен и като цяло социологическият компонент спада. Така резултатът от 2019 г., който е исторически най-висок до този момент за социологическия компонент, продължава все още не е достигнат.

Показателите, отразяващи оценката на бизнеса за разпространението на сиви практики в икономиката (Таблица 3.), са единадесет. За 2023 г. спрямо 2022 г.

картината е смесена – четири показателя намаляват, четири се повишават, а три остават непроменени. Най-съществено намаление има при показателя „Коректно провеждане на обществени поръчки“ (-0.23). Освен, че намалява, той е и показателят с най-ниска стойност от всичките 11 показателя, което достатъчно красноречиво говори за проблемите в тази област. Чувствително намаление има и при показателя „Разплащане по банков път между фирми“ (-0.13), което кореспондира с непропорционалното увеличение на парите в обращение, констатирано при коментирането на статистическия компонент на КИИС. Намаления, но неголеми се наблюдават и за показателите „Коректно деклариране на мита и данъци“ и „Пазар на труда – работа с договори“ (съответно -0.03 и -0.08).

От повишаващите се показатели най-голямо изменение има „Наличие на система за качество“ с цели 0.54 единици. Този прираст изцяло компенсира намалението на спадащите показатели и в крайна сметка обуславя нарастването на под-компонента „Работодатели“. Показателят „Пълно отчитане на реализираната продукция“ също се покачва чувствително (0.11 единици), което е позитивно. Останалите два повишаващи се индикатора – „Легален внос и износ“ и „Коректно възстановяване на ДДС“ имат минимално изменение от по едва 0.03 единици. Останалите показатели запазват равнището си от 2022 година.

Таблица 3

Показатели/Години	Тегло	2022		2023	
		Стойност	Претеглена стойност	Стойност	Претеглена стойност
Пазар на труда - работа с договори	1.7%	80.73	1.37	76.20	1.30
Пазар на труда - работа с договори на пълно възнаграждение	1.7%	70.26	1.19	70.52	1.20
Пълно отчитане на реализираната продукция	3.3%	61.87	2.04	65.12	2.15
Легален внос и износ	3.3%	76.16	2.51	77.04	2.54
Коректно деклариране на мита и данъци	3.3%	74.98	2.47	74.15	2.45
Коректно възстановяване на ДДС	3.3%	73.84	2.44	74.85	2.47
Коректно провеждане на обществени поръчки	3.3%	73.34	2.42	66.49	2.19
Разплащане по банков път	1.7%	83.56	1.42	75.66	1.29

между фирми					
Разплащане по банков път на работници и служители	1.7%	84.63	1.44	84.63	1.44
Наличие на система за качество	3.3%	49.79	1.64	66.18	2.18
Дял на светлата икономика	3.3%	72.48	2.39	72.34	2.39
Работодатели – общо	30.0%		21.35		21.59

Източник: Собствени изчисления

Показателите, отразяващи оценката на наетите за разпространението на сиви практики в икономиката (Таблица 4.), са седем. Както се вижда от таблицата, през 2023 г. почти всички от тях спадат в сравнение с 2022 година. Единствено изключение прави показателят „Издаване на касови бележки за услуги“, който нараства минимално – с 0.01 единици. Всички други индикатори намаляват, като впечатление прави силният спад на показателя „Коректно деклариране на данъци върху доходите на физическите лица“ (0.63 единици).

Единственото благоприятно изменение - увеличението на издаването на касови бележки за услуги е крайно недостатъчно. То е твърде малко като размер и освен това е върху твърде ниска стойност. Този показател е с най-ниска стойност преди претегляне от всички показатели, което говори за особено проблемна област от гледна точка на сиви практики. От друга страна, спадът на всички останали индикатори показва, че според мнението на работниците и служителите, влошаване спрямо 2022 г. има в различни области. По-специално внимание следва да се обърне на спадането на показателите, свързани с поемането на допълнителната работа, извън основната – „Допълнителна работа с договор“ и „Допълнителна работа с договор на пълно възнаграждение“, при практическо запазване на стойностите на показателите, свързани с основна работа. На фона на подобряване на показателя за осигурените заети, установено при статистическия компонент, това следва да се тълкува като съществуващи проблеми на трудовия пазар в сегмента за допълнителна работа.

Таблица 4.

Показатели/Години	2022			2023	
	Тегло	Стойност	Прет. стойност	Стойност	Прет. стойност
Основна работа с договор	1.70%	79.63	1.35	79.15	1.35
Основна работа с договор на пълно възнаграждение	1.70%	78.75	1.34	77.85	1.32

Допълнителна работа с договор	1.70%	61.17	1.04	57.35	0.97
Допълнителна работа с договор на пълно възнаграждение	1.70%	50.72	0.86	47.95	0.82
Издаване на касови бележки за стоки	3.30%	78.66	2.60	78.45	2.59
Издаване на касови бележки за услуги	3.30%	51.14	1.69	51.65	1.70
Коректно деклариране на данъци върху доходите на физическите лица	6.70%	64.92	4.35	55.48	3.72
Работници и служители – Общо	20.00%		13.23		12.47

Източник: Собствени изчисления

И през 2023 г. разликите между стойностите на отделните показатели от социологическия компонент очертават областите, в които са нужни повече усилия за противодействие на сивата икономика. Тези области, според представителите на бизнеса, са преди всичко свързани с непълно отчитане на реализираната продукция, подобряване на прозрачността и гарантирането на реална конкуренция при провеждането на обществените поръчки и работата с договори, отчитащи действителното възнаграждение. Според работниците и служителите най-проблемните области остават издаването на касови бележки при продажбите на услуги и практиката да се работи на допълнителна работа без договори или с договори, но с неофициално „заплащане в плик“.

3. ПОД-ИНДЕКС „ЗАЕТОСТ НА СВЕТЛО“

ПИЗС е съставен на базата показатели, които се отчитат от КИИС, но само тези от тях, които са свързани с пазара на труда. Неговата конструкция е аналогична на КИИС – съставен е от два компонента Статистически и Социологически. Подобно на КИИС нарастването на ПИЗС се свързва с изсветляване на икономиката, а намаляването с „посивяване“. Индексът е фокусиран само върху трудовите отношения и в този смисъл дава по-стеснена картина на явлението сива икономика, отколкото КИИС, но в същото време заостря вниманието върху трудовия пазар, където проблемите са най-съществени и с най-дългосрочно въздействие.

Стойностите на ПИЗС и на неговите компоненти са показани в Таблица 5. и както се вижда от нея, индексът нараства от 81.69 за 2022 г. на 82.24 за 2023 година, с което достига исторически максимална стойност.

Таблица 5

Компоненти/Години	2019	2020	2021	2022	2023
Статистически компонент	45.10	44.50	45.49	45.52	47.12
Социологически компонент	33.77	33.46	36.60	36.16	35.12
Работодатели	18.96	22.23	23.93	22.65	22.01
Работници и служители (наети)	14.81	11.23	12.66	13.51	13.11
Общо	78.87	77.96	82.08	81.69	82.24

Източник: Собствени изчисления

3.1. Статистически компонент

Както бе отбелязано в Раздел 2.1, при обсъждането на статистическия компонент на КИИС показателите, свързани с трудовия пазар, нарастват през 2023 г. спрямо 2022 година и това се дължи изцяло на подобрението на показателя „Осигурени заети“. Тъй като в това време статистическия компонент на по-общия индекс КИИС спада, това означава, че сивите практики на трудовия пазар са се свили, докато в другите области е настъпило обратното явление – сивите практики са се разширили. Липсата на изменение на показателите „Наети с договор“ и „Деклариран трудов ресурс“ означава, че подобрението е преди всичко по отношение на броя на осигурените. След това нарастване, показателят вече е със сравнително висока стойност и това говори за много широк обхват на осигурителната система, спрямо броя на заетите.

Таблица 6

Показатели/Години	Тегло	2022		2023	
		Стойност	Претеглена стойност	Стойност	Претеглена стойност
Осигурени заети	22.00%	90.41	19.76	97.71	21.36
Наети с договор	6.00%	98.12	6.16	98.27	6.16
Деклариран трудов ресурс	22.00%	89.65	19.60	89.63	19.59
Общо	50.00%		45.52		47.12

Източник: Собствени изчисления

3.2. Социологически компонент

Като цяло, социологическият компонент на ПИЗС бележи спад от 1.04 единици за 2023 г. спрямо 2022 г., (35.12, спрямо 36.16). Отделните под-компоненти – „Работодатели“ и „Работници и служители“, както и показателите, от които те се изчисляват са представени в Таблица 7.

Таблица 7

Показатели/Години	2022			2023	
	Тегло	Стойност	Претеглена стойност	Стойност	Претеглена стойност
Работодатели	30.00%		22.65		22.01
Пазар на труда - работа с договори	15.00%	80.73	12.11	76.20	11.43
Пазар на труда - работа с договори на пълно възнаграждение	15.00%	70.26	10.54	70.52	10.58
Работници	20.00%		13.51		13.12
Основна работа с договор	5.00%	79.63	3.98	79.15	3.96
Основна работа с договор на пълно възнаграждение	5.00%	78.75	3.94	77.85	3.89
Допълнителна работа с договор	5.00%	61.17	3.06	57.35	2.87
Допълнителна работа с договор на пълно възнаграждение	5.00%	50.72	2.54	47.95	2.40
Общо	50.00%		36.16		35.12

Източник: Собствени изчисления

От гледна точка на състава и структурата на ПИЗС прави впечатление, че оценката за динамиката на сивите практики на трудовия пазар е сходна от страна на бизнеса и от страна на работниците и служителите. И работодателите и наетите смятат, че има известно влошаване на трудовия пазар в смисъл на разширяване на недеklarираната заетост, като това се отнася най-вече до допълнителната и до работата с договори с договори на пълно възнаграждение. Явно инерцията от действащите до 2021 г. правителствени програми за подпомагане в условия на криза, които бяха така регламентирани, че стимулираха в определена степен изсветляването на реалните възнаграждения, е изчерпана и трудната вътрешна и външна среда е върнала някои от участниците към сивите практики. Това е била реакцията на фирми и индивиди, които са били в по-затруднено финансово положение и явно тази тенденция е надделяла, така че като цяло мненията на респондентите, отчетени чрез анкетите, изразяват разбиране за разширяване на сивата икономика.

4. Заключение

Анализът на динамиката на КИИС и ПИЗС дава основание да бъдат направени определени изводи. Те могат да се обобщят по следния начин:

- През 2023 г. крехкият растеж е отстъпил пред:
  - ✓ влошаващата се икономическа среда;
  - ✓ вътрешната политическа несигурност;
  - ✓ външната политическа и търговска несигурност.
- Освен това, продължават да действат структурни фактори като:
  - ✓ намеса на държавата на трудовия пазар, чрез административни мерки (МЗ, МОД);
    - ✓ ниска ефективност на институциите, включително съдебната система;
    - ✓ високи нива на корупцията.
  - Има задържане на процесите на изсветляване на българската икономика и делът на сивата икономика в нея остава висок. Основните проблемни области са:
    - ✓ непълно отчитане на реализираната продукция и събираемостта на ДДС;
    - ✓ гарантирането на реална конкуренция при провеждането на обществените поръчки;
      - ✓ работата с договори, които не отчитат действителното възнаграждение;
      - ✓ издаването на касови бележки при продажбите на услуги;
      - ✓ допълнителна работа без договори.